

‘Daar was zij eens goed brutaal geweest...’

In zijn debuutroman *Eline Vere* schetste Louis Couperus een onvergetelijk personage. Zijn titelheldin is tegendraads, eigenzinnig en soms zelfs brutaal. Althans: voor de eind-negentiende-eeuwse lezer. Dat blijkt wel wanneer we Elines gedrag vergelijken met de voorschriften uit etiquetteboeken uit die tijd.

Door Jeltsje van der Mark

De romans van Louis Couperus geven ons een inblik in de leefwereld van de Haagse aristocratie uit de periode rond 1900, een wereld die ons nu vreemd is. De omgangsvormen die toen bijvoorbeeld in het contact tussen man en vrouw gebruikelijk waren, zullen nu regelmatig ouderwets aandoen of onbekend zijn. In etiquetteboeken die rond 1900 gepubliceerd werden, zijn deze omgangsregels tot in detail terug te lezen. Deze boeken dienden als leerboek en naslagwerk, en zorgden voor houvast in een maatschappij met een breed scala aan standen en maatschappelijke kringen. Ze beschrijven duidelijk wat in een bepaalde kring het ideaalbeeld van goed gedrag was door concrete voorschriften te geven voor wat gewenst was in specifieke situaties.

De etiquetteboeken kunnen ons daarom helpen om het gedrag van personages in romans als *Eline Vere* te verklaren. Klein probleem daarbij: die etiquetteboeken beschrijven met hun voorschriften de wenselijke situatie, en niet de werkelijke praktijk. Literaire bronnen geven misschien wel een beter beeld van de omgangsvormen. Fictie kan immers een realistische afspiegeling zijn van de ‘echte’ werkelijkheid. Literatuur kan de regels uit de etiquetteboeken verhelderen, door in de romanpraktijk te demonstreren wat de boeken in theorie beweren. Romans kunnen ook afwijken van de norm, waardoor het beeld dat uit de etiquetteboeken naar voren komt aangevuld, genuanceerd en eventueel zelfs tegengesproken kan worden.

Laten we dus de etiquetteboeken rond 1900 eens langs een literaire bron leggen, om ons inzicht te vergroten in de levensstijl en denkpatronen van de hogere kringen in Nederland ten tijde van het *fin de siècle*. Louis Couperus’ debuutroman *Eline Vere* (1889) leent zich hier goed voor. In deze realistische, psychologische roman over een jonge vrouw van stand is de Haagse aristocratische cultuur nadrukkelijk aanwezig. Daarnaast speelt de zoektocht naar een huwelijkspartner een grote rol, waarbij Eline in verschillende situaties in contact komt met het mannelijk geslacht. Op welke

Illustratie van Horace Castelli uit *Jean qui grogne et Jean qui rit*, geschreven door comtesse de Ségur, 1895. Collectie New York Public Library, Internet Archive.

manier zijn de etiketteregels uit de periode rond 1900 voor de omgang tussen mannen en vrouwen van hoge komaf te herkennen in Eline Vere?

Hoe heurt het eigenlijk rond 1900?

Om meer te weten te komen over de toen heersende etiketteregels, heb ik *Het wetboek van Mevrouw Etiquette* (1900) bestudeerd, dat bedoeld was voor meisjes en jonge vrouwen van hoge komaf.¹ Dit boek is zeker zeven keer herdrukt en zal dus populair en wijdverspreid zijn geweest. Daarnaast heb ik *Plichten en vormen voor beschaafde mensen* (1900) gebruikt, dat bedoeld is voor 'hen, die af en toe komen te staan voor zekere lastige gevallen, waarin het mondaine leven hen onvermijdelijk brengt'.² Van dit vormenboek zijn naar mijn weten vier drukken bekend. Tot slot heb ik *De vrouw 'comme il faut'* (1900) onderzocht, een vertaling van een Duits etiquetteboek dat, zoals de titel al suggereert, gericht is op vrouwen uit de hogere kringen.³

De etiketteregels die ik heb onderzocht, zijn voorschriften voor gedrag tijdens visites en diners, conversatie en titulatuur, groeten en contact in het openbare leven, huwelijk en standsverschil, verloving en de verbreking ervan, en regels specifiek voor de alleenstaande jonge vrouw. Passages over bijvoorbeeld kledingvoorschriften, de gewenste gangen bij een diner en regels voor het geven van foaien heb ik buiten beschouwing gelaten.

De bovenlagen van de samenleving

Voordat we naar *Eline Vere* gaan, lijkt het me goed om na te gaan wat precies wordt bedoeld met het concept 'stand' en hoe er aan het einde van de negentiende eeuw over het algemeen werd gedacht over de verhouding tussen mannen en vrouwen.

In het onderzoek naar sociale verhoudingen in de negentiende eeuw speelt 'stand' een grote rol. In principe is het een sociaal-psychologische constructie. Het is geen objectief meetbare categorie, maar het uit zich in een bepaalde levensstijl met omgangsregels en tradities. Mensen behoren tot dezelfde stand wanneer zij dezelfde mentaliteit en graad van 'beschaving' bezitten. In tegenstelling tot de indeling in klassen, die gebaseerd is op eigendom en vermogen, is het concept stand verbonden met afkomst en gebaseerd op het denken in termen van aangeleerde en overgeërfde eigenschappen. Standsverschillen kregen daarmee een zekere wetenschappelijke legitimatie.⁴

Een stand lijkt dus een behoorlijk gesloten categorie in de maatschappij, maar de veelgemaakte indeling in adel, burgerij en volk heeft weinig te maken met de sociale grenzen die door tijdgenoten werden beleefd en in stand gehouden. Jan Hein Furnée schrijft dat vooral patronen van in- en uitsluiting daadwerkelijk inzicht in de stedelijke sociale structuur van de negentiende eeuw geven.⁵ Mary Kemperink beargumenteert dat de bovenlaag van de samenleving in feite bestond uit een verzameling van 'hogere' en 'lagere' coterieën met verschillende gewoonten en opvattingen.⁶ In *Eline Vere* lijken

Boven: Omslag van de tweede druk van Plichten en vormen voor beschaafde menschen.
Midden: Omslag van De vrouw „comme il faut” en onder: E.C. van der Mandele, Het wetboek van Mevrouw Etiquette (achtste druk), uitgever: Honig, ca. 1910. Foto: Atria, Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis.

regels, gebruiken en denkwijzen inderdaad eerder gebonden te zijn aan een coterie, haar sociale kring, dan aan een stand:

In Den Haag was zij steeds gewend geweest aan een coterie van gelijk- en gelijkvormige mensen; trots hun verschil van fortuin, van één zelfden stand, van een zelfde denkwijze over zeden en fatsoen, mensen, die hoffelijk beleefdheden wisselden, elkander op diners en soirées vroegen en elkaâr visites maakten. Men had in die coterie onderlinge maatschappelijke verplichtingen.⁷

Binnen het netwerk van 'hogere' en 'lagere' coterieën wist iedereen waar hij of zij toe behoorde. Er werd veel gediscrimineerd, al noemde niemand dat zo. Iedereen dacht in termen van 'hoog' en 'laag', maar er was geen vaststaande scheidslijn. Je stelde je voortdurend superieur op tegenover de kringen die net onder je stonden.⁸ Daardoor waren de verschillen tussen de eigen sociale groep en de aangrenzende groepen het genuanceerdst.⁹

De bovenlaag van de Nederlandse samenleving, waar ik mij in het onderzoek naar *Eline Vere* op richt, bestond volgens Yme Kuiper eigenlijk uit twee delen: de getitelde adel en de rest, die patriciaat werd genoemd. Samen namen zij bijzondere bestuurlijke posities in, zoals in het parlement. Kuiper noemt dit de 'notabelenelite', een nationale elite die dankzij academische vorming en een sterke sociaal-economische positie veel bestuurlijke invloed uitoefende.¹⁰ Er vond echter geen onbeperkte vermenging plaats tussen beide groepen, want vertegenwoordigers van de adel trouwden bij voorkeur onderling, leefden gemiddeld op grotere voet en verkeerden meer aan het hof. De welgestelde aristocratie had wel min of meer dezelfde levensstijl.¹¹

Om historische standen en hun leefstijl te bestuderen, is het volgens Ileen Montijn relevant om ervaringen van tijdgenoten mee te nemen en daarbij alert te zijn op de standgebonden vertekening van de werkelijkheid.¹² Louis Couperus kunnen we beschouwen als een van deze tijdgenoten. Zijn debuutroman, *Eline Vere*, speelt in ongeveer dezelfde kring als die waar Couperus zelf uit afkomstig was: de voorname Haagse aristocratie, die dicht bij de adel stond.¹³

Man en vrouw

In *Eline Vere* spelen Elines liefdesperikelen en haar omgang met mogelijke huwelijkspartners een grote rol. Voor jonge vrouwen uit de hogere kringen, zoals Eline, was er haast om te trouwen. Zij trouwden veelal jong, al rond hun twintigste, met een man die vaak een stuk ouder was.¹⁴ Volgens Kemperink was dit omdat zij maar moesten afwachten wie ze zou vragen.¹⁵ Dat Eline in de roman meerdere mannen afwijst, was dus uitzonderlijk, zeker omdat zij wees is. Wanneer een meisje geen vader en moeder meer had, was het de gewoonte om bij familie in te wonen, wat over het algemeen werd gezien als een onwenselijke situatie. Daarom was er nog

meer haast, om door een huwelijk een eind te maken aan het inwonen.¹⁶ Verder waren er vaak financiële redenen voor een bepaald huwelijk, bijvoorbeeld om de stand op te kunnen houden.¹⁷

Het huwelijk werd gezien als de maatschappelijke bestemming voor man en vrouw, en de algemene opinie was dat zeker voor de vrouw het leven onvervuld was zonder man en kinderen. Desondanks leefden huwelijkspartners voor een groot deel van de tijd langs elkaar heen 'op wat eten, dansen, wandelen en reizen na'.¹⁸

*Tekening door
Edward Ancourt ter
illustratie van de
gemaskerde bals van
het carnaval van
Parijs. In: Journal
Amusant, nummer
737, 12 februari 1870.
Wikimedia
Commons.*

Illustratie van Horace
Castelli uit *Jean qui
grogne et Jean qui rit*,
geschreven door
comtesse de Ségur,
1895. Collectie New
York Public Library,
Internet Archive.

Dit hangt samen met een in de negentiende eeuw heersende opvatting die de standsverschillen oversteeg: het idee dat mannen zich van nature het beste in de publieke sfeer konden ontplooiën als kostwinner en politiek burger, terwijl vrouwen in de huiselijke sfeer het best tot hun recht kwamen. Engelse historici duiden dit aan als ‘de ideologie van de gescheiden sferen’.¹⁹ Vooral in de hogere standen bestond een strikte taakverdeling. Het openbare leven was het terrein van de man; hij werkte in de politiek, in zaken of in het koloniale bestuur. Daarnaast beheerde hij de financiën van de familie. De vrouw zorgde voor het reilen en zeilen van de huishouding, en de ontvangsten en diners: de sociale verplichtingen van het gezin dus.²⁰

De ideologie van de gescheiden sferen betekende echter niet dat vrouwen uit de hogere en middenstanden afwezig waren in de openbare ruimten. Zij bezochten bijvoorbeeld schouwburgen en dierenparken.²¹ Toch bleef de bewegingsvrijheid voor jonge vrouwen uit de hogere standen tot het einde van de negentiende eeuw beperkt. Zij werden beschermd opgevoed en allerlei regels beheersten hun leven. Alleen gechaperonneerd mochten jonge vrouwen bijvoorbeeld soirées en bals bezoeken.²² Dit waren de momenten waarop (jonge) mannen en vrouwen elkaar ontmoetten en waarop vele etiketteregels van toepassing waren.

Etiquetteboeken uit het fin de siècle

Etiquetteboeken schrijven voor hoe mensen zich idealiter gedragen in allerlei sociale situaties en geven zo de standaard aan. Uit historische etiquetteboeken valt daarvoor interessante informatie af te leiden over normen en waarden, en gebruiken en opvattingen. Ze zijn een bron van kennis over allerlei ontwikkelingen in de mentaliteitsgeschiedenis én de sociale geschiedenis.²³

Etiquetteboeken laten volgens Berry Dongelmans zien dat de negentiende-eeuwse maatschappij aan steeds verdere reglementering onderhevig was. Het motief hiervoor was waarschijnlijk distinctie: een veelheid aan regels voor de eigen stand vormde een manier om zich te onderscheiden van andere kringen. Met name in de hogere kringen waren er vaste, ver uitgesponnen regels voor hoe zich te gedragen op het gebied van spreken, gebaren en schrijven. In deze kringen bestonden traditionele, vaste verhoudingen en allerlei sociaal-economische afhankelijkheidsrelaties. De etiketteregels hielden deze verhoudingen in stand.²⁴ Yme Kuiper schrijft dat de Haagse aristocratie zich als het ware vastklampte aan deze conventies, die een verplichtend karakter hadden en zo het voortbestaan van de rituelen en gewoontes garandeerden.²⁵

De conventies en etiketteregels werden de heren en dames in de dop al jong bijgebracht, zowel op scholen en internaten als thuis.²⁶ Vele etiquetteboekjes richtten zich dan ook op de jeugd en de auteurs van deze boekjes benadrukten regelmatig hoe belangrijk het was om op de hoogte te zijn van de etiquette. Zo zou volgens Egbertina van der Mandele, de auteur van *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*, ieder beschaafd mens de regels der etiquette moeten kennen en naleven, want door de voorschriften

Scene uit Harry
Kümels Eline Vere,
1991. Foto: www.literatuurlijn.nl.

stipt na te komen onderscheidt die zich van de onbeschaafden. Ook *De vrouw 'comme il faut'* benadrukte dit onderscheid en stelde dat men door de etiquette na te volgen een bevoorrechte positie verkreeg en behield.²⁷

Etiquette in de literatuur

Voor cultuurhistorici zijn ook literaire teksten interessante bronnen, aangezien romans en verhalen vaak een groot scala aan gegevens over het dagelijks leven bevatten. Schrijvers nemen situationele details op in hun werk om de voorstelling herkenbaar te maken en romans geven ons informatie over attitudes, gevoelens, denkwijzen, sociale verhoudingen en de opvattingen daarover. Zo kan literatuur sociaal-culturele ontwikkelingen onthullen en illustreren.²⁸

Volgens Yme Kuiper maken het fictionele karakter en de stijlmiddelen van de schrijver de roman dan ook tot een specifiek soort historische bron.²⁹ Een realistische roman komt voort uit de sociale werkelijkheid en kan beschouwd worden als een verbeelding van belevenissen, die recht doet aan de gebruikelijke gang van zaken. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat het gaat om een voortzetting van de realiteit in een andere vorm. De werkelijkheid komt vertekend in een boek terecht, omdat ze omgezet wordt naar de wetten van de literatuur. Het gaat dus om een fictieve, gemanipuleerde werkelijkheid.³⁰

Deze fictieve werkelijkheid kan dicht bij de 'echte' werkelijkheid staan. Kuiper schrijft in zijn bijdrage over *De boeken der kleine zielen* dat volgens tijdgenoten de geschetste wereld in de roman overeenkwam met de door hen ervaren werkelijk-

heid in de Haagse aristocratische kringen, ook in mentaal opzicht. Dit is niet zo vreemd, gezien de afkomst van Louis Couperus, die in 1863 te Den Haag werd geboren in een familie die weliswaar niet tot de állerhoogste kringen, de hofadel en het corps diplomatique, behoorde, maar wel tot de kring die daar net onder zat.³¹

Dit hogere milieu, inclusief de gevoels- en gedachtewereld van mannen en vrouwen, legde Couperus in enkele van zijn romans nauwkeurig vast. Volgens Kuiper laat hij ook zien hoe de standenmaatschappij een krachtenveld was. Een buitenstaander krijgt van de Haagse hoog-burgerlijke stand misschien de indruk van een homogene groep mensen, maar iemand die tot deze kringen behoorde, was zich bewust van de veranderingen in de samenstelling, de reputatie van families en de interne hiërarchie.³²

Couperus beschrijft deze aristocratische cultuur in *De boeken der kleine zielen* met een zekere afkeer, maar ook met afstandelijke ironie en inlevend mededogen.³³ In deze romancyclus spelen vrouwen een belangrijke rol, omdat hun positie in die benauwde, vastomlijnde maatschappelijke coterie van het grootstedelijke burgerdom nog benarder was dan die van de mannen. Dit lijkt aan te sluiten bij een algemene tendens op literair gebied: vanaf 1870 is een toenemende belangstelling voor maatschappelijke problemen in romans waar te nemen. De standenmaatschappij en het traditionele normen- en waardenpatroon staan ter discussie, bijvoorbeeld door de ervaringen van een individu met vormen van sociale ongelijkheid aan de orde te stellen. Daarbij worden regelmatig de negatieve gevolgen van het verzet van een individu tegen de conventies centraal gesteld.³⁴

Eline Vere

In Couperus' *Eline Vere* komen de ervaringen van een individu in een zekere maatschappelijke kring uitgebreid aan bod en lezen we hoe moeilijk hoofdpersoon Eline het heeft met de conventies van haar coterie. Dankzij de roman krijgen we een goed beeld van de manier waarop etiketteregels eind negentiende eeuw in de praktijk werden gebracht, met name in de handelingen die gebruikelijk waren in het dagelijks contact tussen mannen en vrouwen. Zo halen de heren na het diner de mantels van de dames op en helpen zij hen in het rijtuig. Maar vooral de gesprekken tussen de personages en hun gedachten zijn veelzeggend. Couperus laat zijn personages verschillende ideeën over de conventies vertolken. Hoe gedraagt onze hoofdpersoon Eline zich? Houdt zij zich aan de etiketteregels die golden voor jonge vrouwen van stand in de periode rond 1900, of wijkt zij hiervan af? En zo ja, op welke manier?

Diners en conversaties

Al in de eerste hoofdstukken van de roman krijgen we een indruk van Elines gedrag tegenover mannen. We lezen dat ze tijdens een diner bij Betsy en Henk met enkele bevriende kennissen erg aanwezig en flirterig is. Aan tafel schertst Eline onophoudelijk met De Woude, haar buurman. De andere tafelenoten storen zich aan 'het

gekakel van De Woude en het schelle lachje van Eline, die met elkaâr zaten te flirten'.³⁵

Dit gedrag van Eline is niet in lijn met voorschriften uit de etiquetteboeken. Zo staat in *Plichten en vormen voor beschaafde menschen*: 'Er zijn nu eenmaal zekere vormen, zekere gewoonten en gebruiken die het jonge meisje in acht behoort te nemen. Zij moet niet te druk gesticuleeren, niet te luid lachen en praten (...), kortom zij moet alles vermijden, waardoor zij de aandacht op zich vestigt'.³⁶ Het etiquetteboek *De vrouw 'comme il faut'* vermeldt daarnaast: 'ledere vrouw kan en moet zich een aangenamen, vrouwelijken stemklank en zachte wijze van spreken gewennen', zij moet 'luid spreken of hard lachen vermijden evenals fluisteren, wat zooals wij weten in gezelschap zeer ongepast is'.³⁷ Eline volgt deze adviezen overduidelijk niet op, waardoor haar omgeving zich aan haar ergert, en dan met name andere vrouwen, zoals Frédérique van Erlevoort:

En alleen bij Lili en Marie voer zij uit tegen Eline, dat coquette nest, zonder een sprankje gevoel in al haar gedraai en gelach; maar zij zweeg, als Paul er bij was; hij verdedigde haar ook al: Eline had hem ook al ingepalmd, even als Etienne, die geen kwaad woord van haar hooren kon! Wat al die jongens toch in haar vonden, ze begreep het niet, zij vond Eline een en al onnatuur en affectatie, een actrice, Eline speelde altijd comedie...³⁸

Dat Elines familie en kennissen commentaar hebben, is misschien niet zo verwonderlijk, want de etiquette keurt dergelijk gedrag af: 'Opzettelijke coquetterie (...) onstemt den toeschouwer' en is behaagzuchtig.³⁹ Hoe 'schandalig' het gedrag van Eline was, kunnen we weer afleiden uit *De vrouw 'comme il faut'*. De auteur noemt koketterie 'dikwijls gevaarlijk en de ergste ondeugd van de vrouw, [een uiting van] het grofste egoïsme'.⁴⁰

Naast 'coquetterie' vindt de auteur van *De vrouw 'comme il faut'* onverschilligheid onbehoorlijk.⁴¹ Als gesprekspartner moet de vrouw interesse tonen, en niet voortdurend zwijgen en daarmee haar gesprekspartners vervelen. Eline houdt zich daar niet altijd aan, bijvoorbeeld tijdens een diner vlak voor haar vlucht uit het huis van Betsy en Henk, waarover wordt geroddeld:

Weldra verhaalde men in den kring hunner kennissen, hoe Eline zich gebrouilleerd had met de Van Raats, en bij de Ferelijns, als het ware, gevlucht was. Men verwonderde zich zeer, toen men hoorde, dat zij den vorigen middag nog bij de Hovels gedineerd hadden, maar de jonge Hijdrecht beweerde toch ook – hij was ook op het diner geweest – dat de zusters toen al niet zeer opwekkende conversatie hadden gewisseld en dat hij zich nog nooit zoo naast freule Vere verveeld had, als dien middag: ze had haar mond niet tegen hem opengedaan.⁴²

Eline is volgens de etiquette in gezelschap van mannen het ene moment dus te aanwezig en het andere moment onaangepast, doordat ze te weinig sociaal is.

Mannelijk gezelschap

Eline spreekt regelmatig met jonge mannen in gezelschap van familieleden en kennissen, maar een enkele keer praat zij ook een-op-een met een man. Het was echter niet zomaar toegestaan om als ongetrouwde jonge vrouw alleen tijd door te brengen met een man. Zo lezen we in *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*: 'Jonge meisjes leggen nooit bezoeken af bij heeren, tenzij bij oude, zeer naverwanten'.⁴³ Bij het contact tussen ongetrouwde mannen en vrouwen lijkt het daarnaast belangrijk te zijn een zekere afstand te bewaren en alles te doen om een verkeerde indruk te voorkomen. Een manier om de gewenste afstand te houden was elkaar met 'u' aan te spreken en elkaars titel te noemen. De drempel om de voornaam te gebruiken was veel hoger dan nu: daar hoorde de vrouw toestemming voor te geven en dat deed ze zeker niet bij iedereen. 'Mevrouw Etiquette' schrijft hierover:

Mij dunkt, het is altijd beter om op dit punt niet te toeschietelijk te zijn. Ik ken een meisje, dat zich door heeren, die zij op zijn hoogst een keer of vijf gesproken heeft, bij den naam laat noemen, maar ik zou haar niet gaarne vertellen, hoe die heeren weleens over haar spreken, immers in niet zeer eerbiedigen toon. Tegenover ouderen is men in dit opzicht veel vrijer, en het staat zelfs veel eenvoudiger wanneer men aan heeren, die tweemaal zoo oud zijn als wij, spoedig vraagt om dat juffrouw maar weg te laten. Er zijn meisjes, die door alle kennissen van haar ouders bij den naam genoemd worden, doch voor jongelui steeds 'juffrouw' blijven, en mij dunkt, dat is de gulden middenweg. Wees vroolijk, ongedwongen en eenvoudig, maar door den titel van juffrouw bewaart gij toch een zeker afstand tusschen u en hen. En zoo gij door den een of anderen goeden vriend liever bij den naam zoudt willen genoemd worden, dan is aan u het verzoek daartoe. Ik heb weleens bijgewoond dat heeren het eerst een toespeling daarop maakten, maar gij doet wel er geen acht op te slaan. Denk er om, een heer ten minste als gij niet zeer eigen met hem zijt nooit bij den voornaam, maar steeds bij zijn familienaam te noemen; dat klinkt netter en niet zoo familiaar.⁴⁴

Jonge vrouwen hoorden zich dus door mannen met 'juffrouw' te laten aanspreken, niet met de voornaam. Eline overweegt dat echter wel bij Lawrence St. Clare: 'Daarna vroeg zij hem, of hij hare portretten uit dien tijd wilde zien, en terwijl zij een album van een tafel nam, dacht zij er aan, dat zij hem wel kon vergunnen haar bij den naam te noemen. Maar zij kwam er niet toe.'⁴⁵ Vervolgens gebruikt Lawrence bij het afscheid nemen plotseling Elines voornaam, zonder dat zij hem dat voorrecht heeft gegeven:

- En nu, goeden nacht. Goeden nacht, Eline.
- Zij zag vol zachtheid naar hem op bij het hooren van haar naam, dien hij zoo, zonder haar vergunning, uitsprak.
- Goeden nacht, Lawrence, fluisterde zij.
- Zij stak haar hand uit. Hij hield ze even in de zijne, met de oogen in hare oogen; toen liet hij de dunne vingertjes los.
- Adieu! sprak hij met een laatsten hartelijken knik en hij ging.⁴⁶

Volgens de etiquette liet Eline dus te veel toe in het contact met Lawrence door hem haar bij de naam te laten noemen en door hem vervolgens zelf ook met zijn voornaam aan te spreken. Daarnaast kunnen we ons afvragen hoe gepast de coterie het überhaupt vindt dat Eline de hele avond alleen met Lawrence doorbrengt, terwijl haar tante en oom naar een bal in Brussel gaan. Lawrence had Eline afgeraden om te gaan, omdat hij van mening was dat er onpure types op het bal aanwezig zouden zijn. Dat hij haar vervolgens zelf gezelschap houdt, bevalt haar oom totaal niet:

- Bespottelijk! bromde oom Daniël, terwijl zij in het rijtuig zaten. Bespottelijk! Hij wil niet hebben, dat ze naar dat bal gaat, maar hij wil wel bij haar blijven om haar gezelschap te houden. Dat is zeker Amerikaansch! Ik weet ten minste niet wat meer compromitteert, met ons naar een bal te gaan of alleen met een jong mensch een avond te passeeren. Bespottelijk!⁴⁷

Wat haar familie en kennissen in Den Haag van deze situatie zouden vinden, houdt Eline zelf ook bezig:

- En zij vroeg zichzelve af wat Betsy het minst passend zoû hebben gevonden: dat zij, met oom en tante, naar dat bal was gegaan, of dat zij dien avond, alleen en zelfs en négligé met St. Clare was. Zeker het laatste, dacht ze.... Maar hij scheen dat zoo eenvoudig en natuurlijk te vinden, dat zij hem niet eens dorst te vragen, of zij zich even mocht verkleeden.⁴⁸

Niet alleen oom Daniël, maar ook Elines familie in Den Haag zou het waarschijnlijk afkeuren dat zij de avond alleen met Lawrence doorbrengt. Het weerhoudt Eline er echter niet van, juist dat te doen.

Op straat

Zoals bleek uit de voorbeelden golden binnenshuis allerlei gedragsregels waaraan de jonge vrouw zich diende te houden, maar buitenshuis waren die regels misschien nog wel strikter, bijvoorbeeld voor het groeten van voorbijgangers op straat. Zo is in *Plichten en vormen voor beschaafde menschen* het volgende te lezen:

In tegenstelling met de Engelsche gewoonte, waarbij een dame door het eerst te groeten aan een heer te kennen geeft, dat zij wel gezien en herkend wil worden, houden wij ons aan het gebruik, dat de dame afwacht of een haar bekend heer haar groeten zal, waarna zij, correct, maar daarom niet stijf, vriendelijk, maar niet overdreven, dien groet met een lichte buiging beantwoordt.⁴⁹

Het wetboek van Mevrouw Etiquette is nog iets specifiek:

Wanneer men op straat aan den overkant een niet intiem bekend heer ziet, behoort men dan vóór zich te zien of den persoon gelegenheid te geven tot groeten? Al of niet intiem bekend, men kijkt in elk geval vóór zich; gij kunt toch wel van terzijde waarnemen of hij van plan is te groeten. Gesteld, dat die heer liever wilde voorbijgaan, denkende, dat men hem toch niet zal zien, dan zoudt gij hem door uw fixeeren noodzaken te groeten nietwaar? Zoo hij beleefd zijn hoed voor u afneemt, buigt gij vriendelijk terug en ziet hem even aan.⁵⁰

Oftewel: als vrouw hoorde je een passerende man niet aan te kijken. Ze moest wachten tot hij zou groeten, om deze groet dan vriendelijk te beantwoorden met een lichte buiging. Eline smacht echter naar contact met de operazanger Fabrice en neemt wél initiatief:

Op een morgen, dat zij commissies had gedaan en langs de Princessegracht terugkeerde, zag zij Fabrice, die langzaam uit het Bosch kwam, bij de Brug. Zij volde haar hart kloppen en durfde nauwelijks op te zien, – toch had zij ten laatste met een schijnbare onverschilligheid haar oogen even op hem wagen te richten.⁵¹

Daar blijft het echter niet bij, want Eline gaat zich nog ‘brutaler’ gedragen:

Eenmaal, dat zij Fabrice op een Vrijdag haar tegemoet zag komen, nam zij een besluit. Zij vond het kinderachtig in zich, dat zij hem nooit goed durfde aanzien; hij was toch een acteur en zoû wel eens meer door dames, die hem op straat herkenden, worden opgenomen. Hij kwam nader en met iets brutaal hoogmoedigs en bijna uittartends wierp zij haar hoofdje in den nek en zag hem vlak in de oogen. Hij beantwoordde dien blik met den zijne, als gewoonlijk zonder gedachte, en ging verder. Toen, in een overmaat van moed, zag zij om.... zoû hij ook....? Neen, hij liep door, met de handen in de zakken, en zij zag alleen zijn breeden rug, die zich verwijderde...⁵²

Couperus benadrukt hier met woorden als ‘brutaal-hoogmoedigs’ en ‘in een overmaat van moed’ dat zijn titelheldin iets uitzonderlijks doet. Voor een dame was het

immers belangrijk 'dat men uit hare houding kan opmaken, dat zij niet behoort tot degene, die in straatavonturen een onschuldig vermaak zien.'⁵³ Zonder duidelijke redenen was het zelfs ongepast voor jonge dames om überhaupt de straat op te gaan, meldt *De vrouw 'comme il faut'*:

Overdag mag zij steeds alleen uitgaan om boodschappen of zaken te verrichten, maar waarschijnlijk zal zij niet gaarne zonder gezelschap in een open rijtuig zitten of gaan wandelen, waar veel menschen zijn; zij moet immer en altijd bedenken, dat zij geen kostbaarder bezitting heeft, dan haar goeden naam, en die niet door onbedachtzaamheid, dwaze coquetterie of opvallend gedrag in gevaar brengen.⁵⁴

Eline gaat juist regelmatig alleen naar buiten en zelfs op reis, en daar is ze trots op. Eenmaal rent zij zelfs, op een stormachtige avond na een heftige ruzie met Betsy, de straat op en dwaalt zij een tijd rond door Den Haag. Eline vindt dit vooral moedig: 'Berouw gevoelde zij, trots haar rampzaligen toestand, niet. En zij verbaasde zich op eens over haar moed. Nooit had ze gedacht, dat ze had durven wegvlieden, in een nacht als dezen, zonder te weten waarheen'.⁵⁵ Haar omgeving spreekt er daarentegen schande van. Over deze nachtelijke dwaaltocht én haar eerdere wandelingen in Het Bosch doen zelfs allerlei praatjes de ronde:

De détails van den twist wist men niet goed; alleen was men er zeker van, dat Eline 's nachts – in dien storm! – met een nachtwacht en een jongmensch in een rijtuig gezeten had, en men vond dat, minstens genomen, vreemd! Enfin, Eline was altijd nogal excentriek geweest; des winters ging ze alleen ochtendwandelingen maken in het Bosch – welk fatsoenlijk jong meisje deed dat nu! – die geschiedenis met Erlevoort was ook toch nogal duister, en nu die roman met een jongmensch en een nachtwacht! Het was jammer, want ze was toch au fond zoo lief, zoo mooi en zoo elegant; maar was het niet altijd een vreemde familie geweest bij die Vere's?⁵⁶

Elines familie en kennissen vinden het dus beslist niet fatsoenlijk dat ze alleen de straat op gaat, zoals de etiquetteboeken het dicteren. Door haar zelfstandigheid en het gemak waarmee zij alleen op pad gaat zonder het gezelschap van een man te wensen, steekt Eline af bij haar stand- en seksegenoten.

Verboden liefde

Over Fabrice, de operazanger die zij zo brutaal groet op straat, durft Eline niets te vertellen aan haar omgeving. Het is immers van belang dat Eline een huwelijks-partner van haar eigen stand vindt en niet met iemand uit lagere kringen trouwt. Plichten en vormen voor beschaafde menschen beschrijft een standsverschil bij een huwelijk als iets moeilijks en pijnlijks:

Daar is b.v. dat zeer pijnlijke geval, hetwelk men gewend is met den naam van *mésalliance* aan te duiden, het huwelijk tusschen twee personen van zeer uiteenloopenden stand. Gewoonlijk gaan aan een dergelijk huwelijk heel wat onaangenaamheden vooraf, die soms zoo hoog loopen, dat het einde een volledige breuk met de wederzijdsche familieleden is. Uit zuiver mondain oogpunt is dat het allereenvoudigste.⁵⁷

Eline spreekt zich weliswaar niet eens openlijk uit tegen de wens van haar omgeving om met iemand van haar eigen stand te trouwen, maar in haar hoofd schendt zij de etiquette en is daar trots op:

Zij was gelukkig, en haar geluk was gemengd met een ondeugende, schalke dartelheid, dat zij iets verheelde, wat haar omgeving natuurlijk zeer dwaas en zeer berispelijk zoû gevonden hebben, hadde die er van geweten... Een jong meisje als zij, verliefd op een acteur... wat zouden mevrouw Verstraeten en Betsy en Emilie en Cateau en Frédérique, wat Henk en Paul en Vincent wel hebben gedacht en gezegd, zoo zij hadden kunnen vermoeden.... En zij zag bijna spottend rond op haar familie, op haar kennissen, waar zij zich bewogen door den salon; zij vond zich moedig, dat zij hun conventioneel fatsoen in zichzelf tartte, dat zij gecharmeerd durfde te zijn op Fabrice! Zij lachte bij een grappige uitdrukking van Emilie meer dan noodig was; ze lachte tegelijkertijd hen allen uit, die daar waren, overmoedig-trotsch op haar verborgen en verboden hartstocht.⁵⁸

Eline vindt het dus ook positief en dapper van zichzelf dat ze in gedachten het fatsoen schendt. Ze durft het alleen niet uit te spreken of ernaar te handelen. De enige manier waarop ze openlijk enige blijk geeft van haar liefde voor Fabrice, is door de aanschaf van zijn portretten. Eenvoudig is dat niet: ze gaat daarvoor naar verschillende winkels, waar ze niet te veel tegelijk durft te kopen, omdat ze bang is dat winkeliers het 'dwaas' vinden dat een jong meisje een portret van een acteur koopt. Later schaft ze er in Amsterdam zeven tegelijk aan, wat ze zelf 'goed brutaal' vindt, om vervolgens te besluiten nooit meer naar die winkel te gaan, zo bang is ze om veroordeeld te worden.

Naast Fabrice wekt een andere 'ongeschikte' man Elines interesse. De neef van Eline en Betsy, Vincent Vere, duikt plotseling op in Den Haag en verblijft een tijd lang in het huis van Betsy en Henk. Eline vindt hem interessant, gedraagt zich flirterig en denkt dat hij ook voor haar 'een geheimen hartstocht' koestert. Een belangrijke reden van Elines liefde voor hem is het feit dat Vincent niet helemaal thuishoort in hun kringen: '[...] hij scheen haar belangwekkender toe, dan de meeste jongelieden van hun coterie; hij werd haar martelaar, in de kleinheid der wereld, ter-

wijl hij haar klaagde, dat hij Den Haag kleinsteedsch en vervelend vond en naar veel ruimte verlangde; zij ook, zij wilde...'⁵⁹

In tegenstelling tot Eline heeft Betsy een hekel aan Vincent; ze vangt hem alleen maar op in haar huis omdat hij familie is. Volgens Betsy heeft hij geen manieren: 'Hij scheen niet te weten, hoe hij zich in een fatsoenlijk huis te gedragen had, en zij had hem al lang eens willen vragen, of hij ook manieren bezat.'⁶⁰ Ze noemt hem 'onhebbelijk en ploertig' en een 'reptiel'. Vincent staat voor haar buiten hun maatschappelijke orde, buiten de 'beschaafde' kringen waarbinnen Betsy en Eline zich bewegen. Betsy, die al vermoedt dat Eline verliefd is op Vincent, vindt het dan ook niet juist dat Eline en hij zoveel tijd samen doorbrengen:

Ook de urenlange gesprekken van Eline met Vincent ergerden haar; al was hij een half doode neef, toch vond Betsy het niet passend, dat Eline zich, als het ware, met hem opsloot in het violette kabinetje, in haar boudoir, of in de serre. Betsy moest er iets over zeggen, het kon zoo maar niet voortgaan.⁶¹

Betsy had hier haar redenen voor, want volgens de etiquette moesten ongetrouwde jonge dames goed opletten met wie zij omgingen. Reputatieschade lag overal op de loer:

Zij zal natuurlijk steeds moeten bedenken, dat zij zonder steun staat en daarom licht een prooi kan worden van alle mogelijke gelukzoekers, die juist jacht maken op zulke schepseltjes, en te gevaarlijker zijn naarmate de dame meer vermogen heeft. Zij zal daarom voorzichtig moeten zijn in het zich aansluiten bij nieuwe vrienden, in de keuze van de familie, waarbij zij wil inwonen en het allermeeest tegenover hen, die haar tot vrouw begeeren.⁶²

Betsy denkt bovendien dat Vincent een negatieve invloed op Eline heeft en dat hij haar 'schadelijke' ideeën over het leven aanpraat. Ze lijkt daar gelijk in te hebben: door Vincent wil Eline zich inderdaad nog meer losmaken van de ideeën die in haar coterie gewenst zijn. Zo zegt ze zich te willen laten schaken en valt ze tijdens een diner met vrienden plotseling uit tegen Betsy, die haar daar later streng over toespreekt:

Ik ben niet van plan me te storen aan jouw idiote gevoeligheid voor Vincent! Nu Vincent het huis uit is, heb je, verdraaid! nog last door dat être! Heeft hij je soms die nette manieren geleerd om iemand onder vreemden zoo te interrumpeeren, als jij mij hebt durven doen? Ik begrijp niet, hoe het je in je hersens komt, om het te durven.... hoe je het durft! Ze zullen gedacht hebben, dat je stapelgek was. Als je dat bent, dan is dat je eenige excuus! Mij, mij noem je vulgair, hè, en wat ben jij zelf? Jij, die alle vormen vergeet en mij bij vreemden...⁶³

Betsy veroordeelt Elines gedrag dus en laat blijken dat ze de omgang met Vincent daarvoor als verklaring ziet.

Aan deze voorbeelden kunnen we zien dat Eline lijkt te zoeken naar een bepaald soort liefde, een verboden liefde voor iemand van buiten haar coterie, en daarbij grenzen overschrijdt. Bij Fabrice is ze nog erg benauwd voor commentaar van haar omgeving, maar later, bij Vincent, lijkt dat haar al minder te deren.

Verloving en verbreking

Eline ontmoet ook mogelijke huwelijkspartners op bals. Ze is al tweemaal ten huwelijk gevraagd, maar heeft beide malen bedankt. Haar omgeving, met name Betsy, vindt het onbegrijpelijk dat Eline dergelijke aanzoeken weigert. Als jonge vrouw uit de high society heeft Eline immers slechts de keuze uit enkele andere jongemannen die tot haar eigen stand behoren.⁶⁴ Eline denkt daar zelf niet zo rationeel over: 'Van die aanzoeken behield zij de herinnering over als van twee gemakkelijke triumpfen, die toch een kalmen glimlach van eigenwaarde verwekten, en de heugenis des eersten vermocht zelfs somwijlen haar een lichten zucht te ontlokken'.⁶⁵ Ze lijkt bovendien niet echt vertrouwen in het huwelijk te hebben: 'Zij geloofde niet, dat Betsy gelukkig was, al was zij rijk, want hoe zou het mogelijk zijn, dat zij van Henk hield, en dat zij niet smachtte naar een hartstochtelijker liefde!'.⁶⁶ Wanneer Otto haar ten huwelijk vraagt, kan Eline dan ook niet direct haar jawoord geven. Ze twijfelt en heeft tijd nodig om haar beslissing en de gevolgen ervan te overdenken.

Onder druk van haar omgeving stemt Eline uiteindelijk in, wat met grote blijdschap en goedkeuring ontvangen wordt. Deze vreugde is echter niet van lange duur, want door haar gevoelens voor Vincent weet Eline niet meer wat ze wil. Tijdens een ruzie met Betsy, die blij is dat Vincent eindelijk vertrokken is, valt Eline uit tegen Otto, die de ruzie probeert te sussen en Betsy verdedigt:

- Nily-lief, sprak Otto. Ik draag Vincent geen kwaad hart toe, hoewel ik geen sympathie voor hem voel, maar ik zal toch ook blij zijn, als hij weg is.
- Zoo.... jij ook al....! snauwde zij hem toe.
- Mag ik uitspreken? vervolgde hij, hare ijskoude hand omknellend. Ik zal het ten minste zijn, als zijn tegenwoordigheid en zijn ziekte in staat zijn je zoo op te winden en uit jezelf te brengen, als op het oogenblik. Je weet niet meer wat je zegt, Nily, minstens niet op wat een toon je spreekt. Zijne kalme woorden maakten haar razend.
- En jij.... jij.... jij met je eeuwige kalmte, je eeuwige laconieke kalmte! barstte zij bijna gillend uit, terwijl zij van tafel opstond en haar servet neërsmeet. Ik word er dol onder.... onder die kalmte! O, God, ik word er dol onder!! Betsy verplettert me onder haar egoïsme, en jij onder je kalmte, onder je kalmte, onder je kalmte! Ik, ik,.... ik kan het niet meer uithouden.... ik stik er onder!

– Eline! riep Otto.

Hij rees op en hij omklemde hare polsen, en zag haar vlak in de oogen. Zij verwachtte iets vreeselijks, zij verwachtte, dat hij haar op den grond zoû neêrgooien, dat hij haar zoû slaan.... Maar hij schudde slechts langzaam, terwijl hij haar vasthield, zijn hoofd, en zijne stem klonk diep bedroefd, toen hij eenvoudig zeide:

– Eline!.... Foei!

– O God! O God! Ik word.... ik word krankzinnig! schreeuwde zij in een vlaag van snikken, en ze rukte zich los uit zijn greep, en stortte zich de kamer uit, terwijl zij in haar vaart eenige glazen van de tafel sleepte, die rinkelend in scherven vielen...⁶⁷

Eline barst gillend uit tegen Otto, ze snauwt en schreeuwt tegen hem. Een dergelijke uitval kon volgens de etiquette niet getolereerd worden. Dat Eline hier dus nota bene tegen haar verloofde uitvalt, was uit den boze:

Het onaangenaamste, wat er bestaan kan, is pruilen en eigenzinnig verzet. Men mag een ganschen dag in meening verschillen maar men mag nooit boos zijn. De spreuk: ‘Laat de zon niet ondergaan over uwen toorn!’ moest in gouden letteren boven de deur van de slaapkamer prijken.⁶⁸

We kunnen deze scène zien als een voorteken: de liefde is – in ieder geval van Elines kant – voorbij. Eline beseft dat ze niet bij Otto kan blijven en schrijft hem een brief waarmee ze de verloving verbreekt. De reacties van haar omgeving zijn negatief. Zo is Betsy van mening dat Eline Otto niet goed heeft behandeld, namelijk ‘alsof hij een kwâjongen was, waar je een amouretje meê had’. Volgens haar is Eline ‘zoo zot [haar] engagement af te maken, louter uit een gril, zonder de minste aanleiding’.⁶⁹

Dat Betsy boos is op Eline heeft een duidelijke reden: doordat Eline haar verloving met Otto verbreekt, ontstaat er een breuk tussen de Van Raats en de Van Erlevorts. De etiquette schreef immers voor: ‘Bij het verbreken van een engagement worden eveneens de aangeknoopte betrekkingen wederzijdsch verbroken.’⁷⁰ Daarnaast haalt iedereen Eline ‘over de tong’. In haar kringen spreekt men schande van de situatie, wat volgens de etiquette al te verwachten was:

Ofschoon het veel verstandiger is eene verloving te ontbinden, wanneer het blijkt, dat de jonge lieden niet voor elkander passen, is het toch nooit plezierig voor de wederzijdsche partijen. Is er in het eerst zoo heel veel drukte van gemaakt, dan wordt er zooveel tmeer achteraf over gesproken en gespot.⁷¹

Er wordt echter niet alleen ‘gesproken en gespot’, door het schandaal worden de Veres en Van Raats zelfs een tijd lang buiten hun coterie geplaatst, die slechts bestond uit enkele Haagse families. Zo worden zij nog zelden uitgenodigd voor

Erfelijkheid en milieu

In *Eline Vere* gedraagt het personage Eline zich anders dan gewent was volgens de etiquetteboeken. Voor haar afwijkende gedrag kunnen we in het verhaal verklaringen vinden. Eline Vere kan beschouwd worden als een deterministische roman: een verslag waarin mensen, hun gedrag en onderlinge interactie, maar ook ziekten en afwijkingen worden beschreven en verklaard vanuit het determinisme.⁷⁸ Volgens deze theorie worden mensen zowel qua uiterlijk als in doen en laten geheel beïnvloed door hun milieu, niet alleen fysiologisch (klimaat en woonomstandigheden), maar ook in sociaal opzicht (maatschappelijke positie en opvoeding) en door erfelijke factoren. De invloed van de vrije wil is volgens het determinisme minimaal.⁷⁹

Couperus heeft zijn Eline neergezet als een product van ongunstige erfelijke eigenschappen (een nerveus temperament), een leefomgeving die voor haar het tegenovergestelde van stimulerend is (waarmee Couperus indirect een oordeel velt over de aristocratische cultuur), en tot slot een ongelukkige jeugd die gedragsstoornissen heeft veroorzaakt. Couperus laat zien hoe Eline onder invloed van haar omgeving steeds verder verslechtert totdat het noodlot toeslaat.

In de manier waarop Couperus de negatieve invloed van de Haagse coterie op Elines gesteldheid beschrijft, kunnen we maatschappijkritiek lezen. Hoewel er geen alwetende vertelinstantie aanwezig is die een expliciet moralistisch oordeel geeft, beschrijft Couperus wel details die het oordeel van de lezer sturen.⁸⁰ Personages uit Elines coterie worden bijvoorbeeld beschreven als lui, met weinig omhanden; ze reppen zich alleen naar diners, soirées en bals, gaan naar de opera om gezien te worden en doen alsof ze een boek lezen.⁸¹ Het wereldje waarin Eline zich bevindt, straalt kleingeestigheid, wuftheid, hypocrisie, degeneratie en verval uit. Couperus laat zien hoe beklemmend deze omgeving is, in het bijzonder voor jonge vrouwen als Eline, en beschrijft het proces van de pijnlijke strijd die zij moeten leveren om te ontsnappen aan de heersende normen en sekseverhoudingen, die in het geval van Eline fataal afloopt.⁸²

diners en soirées, wat de roman benadrukt door enkele hoofdstukken veel aandacht te besteden aan andere families. Pas wanneer Frédérique van Erlevoort verloofd is met Paul van Raat, zijn Betsy en Henk weer welkom bij de Van Erlevoorts. Elines breuk met Otto is dus een grove schending van de conventies, een werkelijk schandaal dat negatieve invloed heeft op de status van haar familie en de sociale dynamiek in de Haagse high society.⁷²

Na de heftige breuk met Otto houdt Eline zich niet meer bezig met mogelijke huwelijkspartners. De lezer krijgt de indruk dat ze zich er al bij heeft neergelegd dat haar tijd is geweest. Wanneer haar oom haar 'een rijke partij' noemt, reageert zij als volgt: '– Ik een rijke partij! Mijn rijkdom is niet schitterend, oom, en à prendre ben ik niet meer! sprak zij, weemoedig lachend. Ik word zoo langzamerhand oud; ik heb uitgediend'.⁷³ Ook laat ze Lawrence St. Clare merken dat ze zich nutteloos en ongelukkig voelt. Ze meent iedereen tot last te zijn en dat ze dat zelf heeft veroorzaakt door haar verloving met Otto af te breken: 'Het is mijn eigen schuld, weet u. Ik heb mijn geluk weggegooid...'.⁷⁴

Eline verbindt dus haar 'nutteloze' en ongelukkige bestaan met haar ongehuwde staat en wanneer we de etiketteregels erop nalezen, is deze gedachtegang niet zo vreemd. Het was immers erg nadelig voor een vrouw om ongehuwd te blijven. Zo was zij altijd afhankelijk van familieleden omdat het ongepast was zelfstandig te gaan wonen.⁷⁵ Eline doet dat uiteindelijk toch, tot ongenoegen van haar omgeving. Daarnaast werd van een ongehuwde jonge dame een grote mate van terughoudendheid verwacht in het dagelijks leven. Zij hoorde zich 'door eenvoudige kleding en niet in het oog loopend gedrag, als het ware ontzichtbaar zoeken te maken'.⁷⁶ In de laatste fase van de roman lijkt Eline zich hier in zekere zin aan te houden, alsof ze zich overgeeft. Ze trekt zich steeds meer terug en is ervan overtuigd dat het voor haar echt al te laat is om nog van het leven te genieten en een partner te zoeken. Ook het aanbod van Lawrence, waarover ze belooft na te denken, kan zij om die reden niet aannemen: '[...] zij was zoo verpletterend zwaar met het leven belast geworden, en zij wist nu, dat zij gaarne zoû willen sterven. O, ja, zoo gaarne, ze was zoo moê...'.⁷⁷ Lawrence zal Eline niet meer te spreken krijgen: ze gaat sterk achteruit tot ze uiteindelijk sterft aan een overdosis morfine.

Eline Vere: een 'schandelijk' vrouw?

Elines geschiedenis toont dat de Haagse high society van conventies doordrenkt was, maar laat ook zien dat niet iedereen zich aan de etiquette hield. Daarmee relateert *Eline Vere* het beeld van het sterk gereguleerde sociale verkeer dat uit etiquetteboeken af te leiden is. Hoewel Eline in de roman wordt neergezet als een tamelijk uniek geval, bestonden ook in de werkelijkheid ongetwijfeld vrouwen die niet altijd leefden naar de etiketteregels voor de omgang met het mannelijk geslacht.

In de literatuur staat *Eline Vere* volgens Maarten van Buuren ook niet alleen: hij vergelijkt de roman bijvoorbeeld met *Madame Bovary* en *Anna Karenina*, waarin de vrouwelijke hoofdpersonen net als Eline moeite hebben om zich aan te passen aan de sociale conventies van hun omgeving en op een manier met mannen omgaan die door hun omgeving wordt afgekeurd.⁸³ Hoewel in romans natuurlijk sprake is van een literaire, door de auteur gemanipuleerde werkelijkheid, zouden we kunnen

stellen dat de praktijk van de etiquette er anders uitzag dan de etiquetteboeken het doen voorkomen.

Welke invloed heeft Elines gedrag op de interpretatie en waardering van de roman, zowel in het fin de siècle als nu? Hoe Elines 'overtredingen' van de etiquetteregels precies werden ontvangen door eigentijdse lezers, is moeilijk na te gaan. Klein en Ruijs, die de negentiende-eeuwse kritiek op de roman bespreken, noemen geen stukken die Elines gedrag aankaarten.⁸⁴ Veroordeling van Elines gedrag zal er wellicht zijn geweest, zoals ook in de romanwereld het geval was, maar waarschijnlijk bleef dit beperkt. Harold van Dijk stelt bijvoorbeeld dat rond 1900 bij 'immoreel gedrag' van vrouwfiguren van feitelijke slechtheid nauwelijks werd gesproken. Zij werden over het algemeen gezien als mensen met een enigszins gebrekkig objectiverings- en beoordelingsvermogen, die dus minder goed in staat waren om de gevolgen van hun handelingen te overzien en daardoor zelf niet immoreel wáren, maar zich slechts zo gedroegen.⁸⁵ Mary Kemperink voegt daaraan toe dat het idee bestond dat het nerveuze temperament nu eenmaal sneller grenzen overschrijdt, aangezien bij dit type mens de graad van gepassioneerdeheid het hoogst is.⁸⁶

Elines schending van de etiquetteregels werd waarschijnlijk vooral gezien als een logisch gevolg van haar geslacht en temperament. Tegenwoordig zal van ontzetting over haar gedrag tegenover mannen nauwelijks meer sprake zijn. Mijn vermoeden is dat Eline bij lezers van nu vooral op sympathie en medelijden kan rekenen, omdat haar geschiedenis aantoont hoe moeilijk zij het had met zichzelf en het leven in de hoge Haagse kringen. ❀

Noten

1. E.C. van der Mandele: *Het wetboek van Mevrouw Etiquette in 28 artikelen*, 4e dr. Utrecht: Honig, 1900. Beschikbaar via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB24:073452000:00009>
2. Marguérite de Viroflay: *Plichten en vormen voor beschaafde mensen: een handboek*. Amsterdam: Cohen, ca. 1900, p.6. Beschikbaar via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMSFUBU02:000049261:00007>
3. Natalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*. Vert. Marie de Bock-Hardenberg. Leiden: E.J. Brill, 1900. Beschikbaar via: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMATRo8:013929000:00007>
4. Mary Kemperink: *Het verloren paradijs: de Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001, p.112. En: Ileen Montijn: *Leven op stand: 1890-1940*. Amsterdam: Thomas Rap, 1998, p.18-19.
5. Jan Hein Furnée: *Plaatsen van beschaafd vertier: standsbeseft en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890*. Amsterdam: Bert Bakker, 2012, p.19-20.
6. Mary Kemperink: *Het verloren paradijs*, p.112.
7. Louis Couperus: *Eline Vere, Een Haagsche roman. Volledige werken Louis Couperus deel 3*, p.472.
8. Ileen Montijn: *Leven op stand 1890-1940*. Amsterdam: Thomas Rapp, 2000, p.18, 37.
9. Mary Kemperink: *Het verloren paradijs*, p.112.
10. Yme Kuiper: 'Aristocraten contra burgers: Couperus' 'Boeken der kleine zielen' en het beschavingsdefensief rond 1900'. In: *De stijl van de burger: over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Red R.A.M. Aerts en Henk te Velde. Kampen: Kok Agora, 1998, p.191-192.
11. Ileen Montijn: *Leven op stand*, p.17.
12. Idem, p.38.
13. Yme Kuiper: 'Aristocraten contra burgers,' p.196.
14. Ileen Montijn: *Leven op stand*, p.46-47.
15. Mary Kemperink: *Het verloren paradijs*, pp.180-181.
16. Ileen Montijn: *Leven op stand*, p.46.
17. Yme Kuiper: 'Aristocraten contra burgers,' p.210.
18. Mary Kemperink: *Het verloren paradijs*, p.184, 195.
19. Jan Hein Furnée: *Plaatsen van beschaafd vertier*, p.23.
20. Mary Kemperink: *Het verloren paradijs*, p.195-197.
21. Ileen Montijn: *Leven op stand*, p.137.
22. M.T.C. Mathijssen-Verkooijen & P. Stokvis: 'Literatuur en maatschappij: het beeld van de burgerlijke levensstijl in Nederlandse romans 1840-1910,' In: *De negentiende eeuw* 18, nr. 3 (1994), p.161.
23. B.P.M. Dongelmans: 'Comme il faut: etiquetteboeken in de negentiende eeuw.' In: *De negentiende eeuw* 23, nr. 2 (1999), p.105.
24. Idem, p.89-90, 104-105.
25. Yme Kuiper: 'Aristocraten contra burgers,' pp.208-209.
26. B.P.M. Dongelmans: 'Comme il faut,' p.89-90.
27. Nathalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.309.
28. M.T.C. Mathijssen-Verkooijen & P. Stokvis: 'Literatuur en maatschappij', p.145-146.
29. Yme Kuiper: 'Aristocraten contra burgers,' p.192.

30. M.T.C. Mathijssen-Verkooijen & P. Stokvis: 'Literatuur en maatschappij,' p.146-147, 149.
31. Yme Kuiper, 'Aristocraten contra burgers,' p.188-189, 196.
32. Idem, p.200.
33. Idem, p.190-191.
34. M.T.C. Mathijssen-Verkooijen & P. Stokvis: 'Literatuur en maatschappij,' p.155.
35. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.48.
36. Marguérite de Viroflay: *Plichten en vormen voor beschaafde menschen*. Amsterdam: Cohen Zonen, 1900, p.83.
37. Nathalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.310, 169.
38. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.170.
39. Nathalie Bruck Affenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.163.
40. Idem p.164-165.
41. Idem p.163.
42. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.342.
43. E.C. van der Mandele: *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*, p.109.
44. Idem, p.83-84.
45. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.500.
46. Idem, p.502.
47. Idem, p.498.
48. Idem, p.499.
49. Marguérite de Viroflay: *Plichten en vormen voor beschaafde menschen*, p.19.
50. E.C. van der Mandele: *Het wetboek van Mevrouw Etiquette*, p.152-153.
51. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.127.
52. Idem, p.129.
53. Natalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.240-241.
54. Idem, p.57.
55. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.331-332.
56. Idem, p.342-343.
57. Marguérite de Viroflay: *Plichten en vormen voor beschaafde menschen*, p.150.
58. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.125.
59. Idem, p.146-147.
60. Idem, p.39.
61. Idem, p.316.
62. Natalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.30.
63. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.328.
64. Maarten van Buuren: 'Eline Vere – Louis Couperus' (lezing, 'Desperate housewives: overspelige vrouwen in de wereldliteratuur' van Studium Generale Universiteit Utrecht, Utrecht, 7 mei 2008). Beschikbaar via: <https://www.sg.uu.nl/video/2008/05/eline-vere-louis-couperus>
65. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.25.
66. Idem, p.462.

67. Idem, p.289-290.
68. Natalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.82.
69. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.329.
70. Marguérite de Viroflay: *Plichten en vormen voor beschaafde menschen*, p.155-156.
71. Natalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.64-65.
72. Maarten van Buuren: 'Eline Vere – Louis Couperus'.
73. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.347.
74. Idem, p.493.
75. Natalie Bruck-Auffenberg: *De vrouw 'comme il faut'*, p.29.
76. Idem, p.209.
77. Louis Couperus: *Eline Vere*, p.552.
78. M. Klein & H. Ruijs: *Over Eline Vere van Louis Couperus: synthese*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1981, p.16.
79. M.G. Kemperink, 'Louis Couperus en de temperamentenleer'. In: *Literatuur* 9 (1992), p.3.
80. M. Klein & H. Ruijs, *Over Eline Vere*, p.20.
81. Wim Tigges: *Hartstocht achter de horren: Haagse romans rond 1900*. Rijswijk (ZH): *De Nieuwe Haagsche*, 2019, p.31.
82. Elsbeth Etty: 'Van een oude schrijver die niet voorbijgaat. 150 jaar Louis Couperus: genadeloze maatschappijanalyse'. In: *Ons Erfdeel* 56, nr. 2 (2013), p.97.
83. Maarten van Buuren: 'Eline Vere – Louis Couperus'.
84. M. Klein & H. Ruijs: *Over Eline Vere*, p.80-84.
85. Harold van Dijk: '*In het liefdeleven ligt gansch het leven*': *het beeld van de vrouw in het Nederlands realistisch proza, 1885-1930*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 2001, p.50.
86. M.G. Kemperink: 'Medische theorieën in de Nederlandse naturalistische roman'. In: *De negentiende eeuw* 17, nr. 3 (1993), p.127.